

O‘ZBEKISTONDA XUSUSIY TA’LIM SOHASIDA BIZNES LOYIHALARNI AMALGA OSHIRISHDAGI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Nurmetova Muyassar Jumanazarovna

Ta’lim loyihasi risklarini boshqarish

Urganch Ranch texnologiya Universiteti “Iqtisodiyot” kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

O‘zbekistonda xususiy ta’limda biznes loyihalarni boshqarish umuman loyihalarni boshqarishda ham, xususiy, ta’lim loyihalarini boshqarish ham asosiy tushunchalardan biridir. Biznes loyihalarini boshqarishda risklarni ahamiyati katta. Risk deganda loyiha uchun noxush hodisaning yuzaga kelishi va u bilan bog‘liq oqibatlar potentsialini tushunish kerak. Noqulay hodisa loyihaga nisbatan tashqi omil (rejalashtirilgan voqea kuni ob-havoning keskin yomonlashishi, etkazib beruvchining muhim resursni etkazib berishdan bosh tortishi) va loyihaning o‘zida sodir bo‘lgan hodisa (kechikish) bo‘lishi mumkin. Loyihaga tahdid solishi mumkin bo‘lgan har qanday narsa (uning muddati, byudjeti, sifati va boshqalar) salbiy hodisadir.

Asosiy xavf guruhlari orasida tabiiy-iqlim, ishlab chiqarish-texnik, moliyaviy va boshqalarni ajratib ko‘rsatish mumkin iqtisodiy, bozor, ijtimoiy, siyosiy, innovatsion-texnologik, hududiy-sohaviy, inson omili risklari.

Xatarlarni tasodifiy va oldindan aytib bo‘ladigan, tez va sekin namoyon bo‘ladigan, tizimli va bir martalik, inson omili - qasddan bo‘lmagan va zararli xavflarga bo‘lish mumkin.

Risklarni boshqarish juda murakkab jarayon bo‘lib, bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi.

Birinchidan, loyihani loyihalash bosqichida potentsial xavflarni aniqlash. Bu juda muhim qadam. U loyihaning aksariyat xatarlarini bashorat qilishi va xavflarni oldini olish choralari ishlab chiqishi mumkin. Ma’lumki, yong‘inni o‘chirishdan ko‘ra uning oldini olish osonroq. Potentsial xavflarni aniqlash uchun bir necha usullar qo‘llaniladi.

Texnologik oqim xaritalarini qurish. Ushbu usul sanoat korxonalarini boshqarish amaliyotidan olingan va kamdan-kam hollarda ta’lim loyihalarida qo‘llaniladi, ammo uni istisno qilmaslik kerak. Ta’limdagi yirik kompleks loyihalar uchun bu foydali bo‘lishi mumkin. Uning mohiyati o‘zaro bog‘liq bo‘lgan ishlar yoki loyiha jarayonlari zanjirini qurish va zanjirning har bir elementida mumkin bo‘lgan xavflarni aniqlashdir.

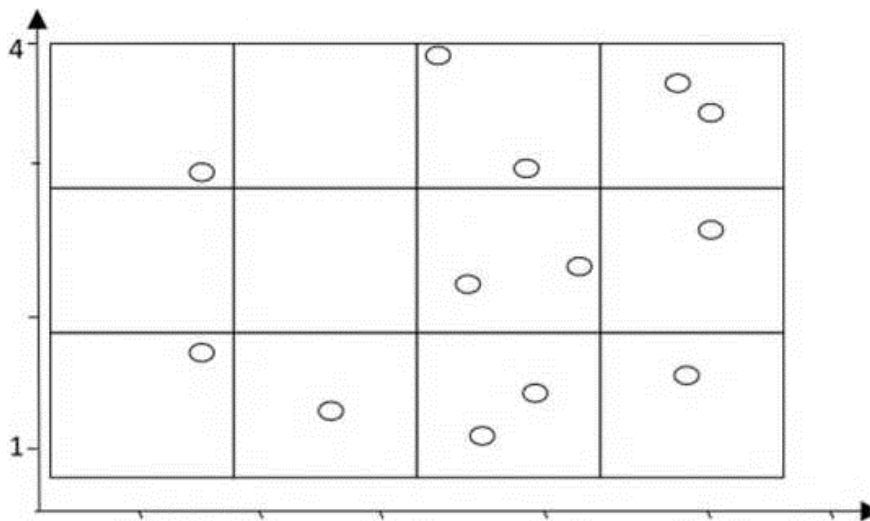
Shu tarzda, hech narsani o'tkazib yubormasdan, noxush hodisalarning barcha mumkin bo'lgan holatlarini qamrab olish mumkin.

Loyiha bilan bog'liq boshqaruv va moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish. Ushbu usul hisoblashdagi xatolar yoki shubhali ko'rsatkichlarni aniqlash va yo'q qilish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflarni aniqlashga qaratilgan.

Xavf klassifikatorlarini qo'llash. Amaliyotida ko'pincha turli xil ta'lim loyihalari amalga oshirilayotgan tashkilotlar (masalan, universitetlar) amalga oshirilgan loyihalar tajribasi asosida tuzilgan maxsus xavf tasniflagichlarini ishlab chiqadilar. Bunday tasniflagichlarda yo'nalishlar bo'yicha 350-400 ta turli xil xavflarni to'plash mumkin. Ular yangi loyihalardagi xavflarni aniqlashda yaxshi yordam berishi mumkin.

Ikkinchidan, xavflarni tahlil qilish va baholash. Matematik statistikaning usullari (regressiya, korrelyatsion tahlil, dispersiya, omil tahlili va boshqalar), simulyatsiya modellashtirish va tasodifiy o'zgaruvchilarni o'rganish xavf tahlili bo'lib xizmat qilishi mumkin jarayonlar (Monte-Karlo va boshqalar), ekspert baholash (Delfi usuli va boshqalar).

Ba'zi mualliflar xavflarni loyihaga ta'sir kuchi va xavf ehtimoli kabi mezonlardan foydalangan holda baholashni tavsiya qiladilar (3.1-rasm). **Xavf xaritasi**¹

Loyihaga ta'sir kuchini ball bilan o'lchash mumkin, masalan, to'rt balli maktabga ko'ra, bu erda nol - loyihaga deyarli ta'sir yo'q, bir nuqta - zaif ta'sir, ikkita - o'rta, uchta - kuchli, to'rtta - juda kuchli (buzg'unchi) ta'sir.

Ikkinchi ko'rsatkich - foiz bilan o'lchanadigan xavf ehtimoli. Nol degani, xavf hech qanday sharoitda ro'y bermaydi va 100% endi xavf emas, balki haqiqiy muammodir.

Ushbu ko'rsatkichlar sub'ektiv bo'lsa-da, ular mutaxassislarni to'g'ri tanlash bilan ma'lum bir xavfning ahamiyati darajasi haqida fikr beradi. Xavf haqida ma'lumot

¹ Tadqiqotchi tomonidan ishlab chiqilgan.

xavf xaritasi shaklida taqdim etilishi mumkin.

Xatarlarning holatiga ko'ra, ularni zonalarga ajratish mumkin: qizil, to'q sariq, sariq va yashil zonalarning xavflari. Shubhasiz, xaritaning yuqori o'ng qismida joylashgan xavflar (qizil zona) eng xavfli hisoblanadi. Ularni bashorat qilish va ularning sabablarini yo'q qilish kerak. Va agar buning iloji bo'lmasa, unda hech bo'lmaganda ularning ta'siri zaiflashishi kerak. yo'q. Biroq, pastki chap sohada (yashil zona) xavflar unchalik xavfli emas.

Uchinchi, risklarni boshqarish usullarini ishlab chiqish. Bunday usullar, yuqorida aytib o'tilganidek, ikkita yondashuvni o'z ichiga oladi: xavfning oldini olish va ularning ta'sirini kamaytirish. Qanday bo'lmasin, printsipga amal qilish kerak: xavflarni bartaraf etish xarajatlari xavf oqibatlarining narxidan oshmasligi kerak.

Ushbu tamoyilni qo'llashning murakkabligi shundaki, barcha xarajatlar va oqibatlarni pul shaklida o'lchash va to'g'ri baholash mumkin emas. Obro'-e'tibor yoki qimmatbaho mutaxassisni yo'qotish kabi jihatlariga ta'sirini qanday hisoblash mumkin?

Xatarlarni boshqarishning barcha usullarini bir necha guruhlariga bo'lish mumkin.

Birinchi guruh xavfni uchinchi shaxsga o'tkazishni o'z ichiga oladi. Bu sherik bilan tuzilgan shartnomada, agar u o'z vaqtida etkazib berishdan bosh tortsa yoki biron bir manbani taqdim etishning iloji bo'lmasa yoki sifatsiz manba bilan ta'minlangan bo'lsa, mumkin bo'lgan jarimani belgilash orqali amalga oshirilishi mumkin.

Boshqa usul, ma'lum shartlarga yoki tashqi omillarga bog'liq bo'lgan narx oralig'i foydasiga hujjatlarda qat'iy narxlarni ko'rsatishni rad etish bilan bog'liq.

Quyidagi usul ularning sug'urtasi yordamida risklarni boshqarish imkonini beradi. Bu amaliyot biznes olamida keng tarqalgan. U shuningdek, jiddiy moliyaviy yo'qotishlar bilan bog'liq bo'lgan yirik ta'lim loyihalarida ham qo'llanilishi mumkin.

Boshqaruvning yana bir usuli bir nechta sheriklar ishtirokida dizayn qarorlarini diversifikatsiya qilish bilan bog'liq. Biz hamma tuxumni bitta savatga solmaslik kerakligini bilamiz. Agar loyihada bir nechta sheriklar ishlatilsa, ulardan biri bilan bog'liq muammolar mavjud bo'lsa, u yagona sherik bo'lgandek zarar ko'rmaydi.

Usullarning ikkinchi guruhi xavflarning sabablari yoki oqibatlarini bartaraf etish usullaridan iborat. Xatarlarni boshqarish uchun, avvalo, yuzaga keladigan xavfning barcha sabablarini, keyin esa - uning barcha oqibatlarini tavsiflash kerak. Ushbu guruhlardan birini yo'q qilish kifoya, chunki xavf xavfli bo'lmaydi. Ushbu usulni qo'llash misolini ko'rib chiqing.

Sabab - xavf - oqibat¹

Sabab	Xavf	Oqibatlari
Biznes-rejadagi jiddiy xatolar	investitsiyalarni to'liq qabul qilish (investitsiyalarni qabul qilmaslik)	Loyihani boshlash kechikishi
Investorlarning tor doirasi		Loyihani bajarmaslik
“Taqdimot va ishontirish” kompetensiyasi past darajada shakllangan		Yo'qotilgan foyda

Biz sabablar va oqibatlarni baholaymiz va sabablarni bartaraf etish osonroq degan xulosaga kelamiz. Qabul qilinadigan qarorlar quyidagicha bo'lishi mumkin.

1. Biznes-rejani ekspertizadan o'tkazishda mustaqil ekspertni jalb qilish.
2. Investorlar doirasini kengaytiring. Banklardan tashqari, potentsial investorlar qatoriga davlat organlari, hamkor tashkilotlar va xususiy investorlarni kiriting.
3. Biznes-rejani ilgari surish va taqdim etish bosqichiga kengroq mutaxassislar guruhini, jumladan, mustaqil maslahatchilarni jalb qilish.

Ko'rinib turibdiki, taklif qilingan echimlar loyiha byudjetini va dastlabki tayyorgarlik vaqtini biroz oshiradi, ammo xavfni butunlay yo'q qiladi.

Uchinchi guruh usullari kutilmagan xarajatlarni qoplash uchun mablag'larni zaxiralash bilan bog'liq. Bu guruh debitorlik va kreditorlik qarzlari bo'yicha marjinal me'yorlar va limitlarni yaratish usulini o'z ichiga oladi.

Debitorlik qarzi - bu tashkilotga uning qarzdorlari bo'lgan boshqa tashkilotlar va jismoniy shaxslarning qarzlari summasi. Kreditorlik qarzlari - bu tashkilotning boshqa tashkilotlar va jismoniy shaxslarga olingan, ammo to'lanmagan tovarlar va xizmatlar uchun qarzlari summasi. Ikkala turdagi qarzlarning cheksiz o'sishi tashkilotning hisobvaraqlarida bo'sh pul mablag'larining yo'qolishiga olib keladi, buning natijasida u zarur to'lovlarni amalga oshira olmaydi, shuningdek, uning moliyaviy barqarorligini yo'qotadi. To'lovlar hajmi va qarz muddati bo'yicha cheklovlarning kiritilishi ko'plab xavflarni bartaraf etadi. Keyingi usul - bu ularning hamkor tashkiloti tomonidan etkazib berilmagan taqdirda materiallarning zaxira fondlarini yaratish.

Bundan tashqari, bu moliyaviy resurslarning zaxira fondlarini yaratishdir. Loyiha faoliyatida kutilmagan holatlar uchun loyiha byudjetining 15-18% miqdorida zaxira yaratish odatiy holdir.

To'rtinchidan, risklarni boshqarishning amaliy chora-tadbirlarini amalga oshirish. Rejalashtirilgan kompleks loyihani amaliy amalga oshirish jarayonida amalga oshiriladi. Ishlarning butun hajmini ikki guruhga bo'lish mumkin: loyiha

¹ Tadqiqotchi tomonidan ishlab chiqilgan.

boshlanishidan oldin bajarilgan ishlar va loyiha davomida bajarilgan ishlar. Dizayn ishi tugagandan so‘ng, hisobot odatda ijobiy tajribani saqlab qolish uchun xavfni hal qilish muvaffaqiyatini tahlil qiladi.

Xatarlarni boshqarish sohasidagi ish mashaqqatli, ammo loyiha maqsadlarini amalga oshirish uchun juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni. – Toshkent, 2017 yil 7 fevral’. Manba: <http://press-servis.uz>.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni. – 1997 yil 29 avgust. Ta’lim faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar to‘plami: – Toshkent. – 2020. – 35-46-b.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. № 406. – Toshkent. – 2016 yil 14 sentyabr’.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli Farmoni. – Toshkent, 2018 yil 21 sentyabr’.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2030 yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 841-sonli Qarori. – Toshkent. – 2018 yil 20 oktabr
6. Mirziyoev SH.M. Jadal rivojlanayotgan iqtisodiyot uchun zamonaviy kadrlar kerak. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning “Oliy ta’lim sohasini yanada rivojlantirish, kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ilmfan va ishlab chiqarish integratsiyasini kengaytirish masalalari”ga bag‘ishlangan yig‘ilishdagi nutqi. Toshkent shahri, 2018 yil 24 oktabr’. Manba: <http://press-servis.uz>.
7. Mirziyoev SH.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2018 yil 28 dekabr’. Manba: <http://press-servis.uz>.